

Simboli i kultura sjećanja u Republici Srpskoj Krajini

Pavlaković, Vjeran

Source / Izvornik: **Politička misao : časopis za politologiju, 2017, 53, 26 - 49**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:910339>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Prijevod
Primljeno: 14. lipnja 2016.

Simboli i kultura sjećanja u Republici Srpskoj Krajini

VJERAN PAVLAKOVIĆ

Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci

Sažetak

Ovaj članak istražuje kako su pobunjeni Srbi u Republici Srpskoj Krajini (RSK) reinterpreterali narative Drugog svjetskog rata ne bi li opravdali svoj ustanak protiv demokratski izabrane hrvatske vlasti 1990. godine i ostvarili domaći i međunarodni legitimitet paradržavne tvorevine Republike Srpske Krajine. Dok su se znanstvenici već bavili uporabom kontroverznih simbola i rehabilitacijom kolaboratora iz Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj kao strategijama kojima se služe nacionalističke elite, o kulturi sjećanja u Republici Srpskoj Krajini malo se pisalo. Na osnovi dokumenata zaplijenjenih nakon sloma Republike Srpske Krajine 1995. ovaj članak pokazuje kako nije samo vlada Franje Tuđmana odbacivala partizanske narative o bratstvu i jedinstvu, već se paralelan proces odigravao i u vodstvu Krajine. Konačno, odluka da šovinističku i ekstremističku interpretaciju prošlosti učini povijesnim temeljem svojih političkih ciljeva rezultirala je kriminaliziranom tvorevinom koja je završila tragično i po Srbe i po Hrvate koji su živjeli na teritoriju Republike Srpske Krajine.

Ključne riječi: Hrvatska, Republika Srpska Krajina, politički simboli, kultura sjećanja, Drugi svjetski rat

Nakon što se 1991. godine Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) nasilno raspala uslijedio je nastanak novih nacionalnih država u postjugoslavenskoj regiji.¹ Međutim, istovremeno je došlo i do dezintegracije zajedničkih povijesnih narativa, simbola i tradicija, koje je trebalo zamijeniti novim (izmišljenim) tradici-

¹ Ovaj članak nastao je u okviru znanstvenog projekta *Strategies of Symbolic Nation-building in West Balkan States* (<http://www.hf.uio.no/ilos/english/research/projects/nation-w-balkan/>) koji financira Norveško istraživačko vijeće, broj projekta: 203356/H30, što je omogućilo prijevod s engleskog. Ranija verzija ovog članka je objavljena pod naslovom "Symbols and the culture of memory in the Republika Srpska Krajina" u *Nationalities Papers*, 41, 6 (2013), copyright © Association for the Study of Nationalities, reprinted by permission of Taylor & Francis Ltd, www.tandfonline.com on behalf of the Association for the Study of Nationalities.

jama ili ponovno oživljenim simbolima iz pažljivo odabranih nacionalnih povijesti. Zaključno s 2008. godinom, kada je Kosovo proglasilo svoju neovisnost, raspad Jugoslavije doveo je do osnutka sedam suverenih država – Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Kosova, Makedonije, Slovenije i Srbije. Postkomunističke elite tih zemalja pokrenule su nove projekte izgradnje nacije, za što su im bili potrebni odgovarajući sustavi simbola kako bi opravdale legitimitet svoje vladavine. No to je u mnogim slučajevima dovelo do rehabilitacije antikomunističkih (i često kolaboracionističkih) pokreta aktualnih tijekom i nakon Drugog svjetskog rata. Iako je pitanje stabilnosti i opstojnosti Bosne i Hercegovine, a vjerojatno i Kosova, i dalje otvoreno, međunarodna zajednica za sada priznaje granice i države onakve kakve one trenutno jesu.² Međutim, tijekom rata pokušavale su se vršiti nove teritorijalne podjele, ponovno iscrtavati granice jugoslavenskih republika, etnički očistiti zaraćena područja i ispravljati povijesne nepravde, kakvima su ih neki smatrali, u pogledu granica između zemalja i naroda.

Jedan takav pokušaj bilo je i osnivanje paradržave Republike Srpske Krajine (RSK) koja je postojala na području Hrvatske od 1991. sve do 1995. godine.³ Republiku Srpsku Krajinu, koja međunarodno nikada nije bila priznata, obilježili su zločini protiv nersrpskog stanovništva unutar njenih granica, nesposobnost njenih vođa, manipulacija njenim stanovništvom koju je vršio Slobodan Milošević svojim velikosrpskim planovima i potpuni neuspjeh da se stvori funkcionalna država. Naime, pojedinci koji su hrvatske Srbe u područjima pod kontrolom RSK vodili u tragičan ustanak protiv hrvatske demokratski izabrane vlasti nikada nisu imali jasnu viziju o konačnom statusu te tvorevine; dok se s jedne strane donkijhotovski pokušavalo osnovati neovisnu državu, s druge strane nastojalo ju se ujediniti s ostalim srpskim zemljama (Srbijom i Republikom Srpskom u Bosni i Hercegovini), što nikada nije ostvareno.⁴ Nedostatak vizije o konačnom statusu Republike Srpske Krajine ogledao se i u načinu na koji je vodstvo Krajine pokušavalo izgraditi legitimitet

² Do lipnja 2016. 108 država priznalo je Kosovo, a očekuje se da će ga priznati i veći broj zemalja nakon što je Međunarodni sud pravde izrekao presudu prema kojoj Kosovo proglašenjem neovisnosti nije prekršilo međunarodno pravo. Među zemljama koje nisu priznale Kosovo nalaze se Srbija i Bosna i Hercegovina.

³ Naziv “Krajina” potječe od povijesne Vojne granice (Vojna krajina ili *Militär Grenze*) koju je uspostavilo Habsburško Carstvo od 16. do kasnog 19. stoljeća, a koja približno odgovara današnjoj granici između Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

⁴ Vidi, na primjer, Deklaraciju političkih ciljeva Republike Srpske Krajine proglašenu 18. svibnja 1992. u kojoj stoji da “Republika Srpska Krajina nije spremna prihvatiti bilo kakva rješenja ili status kojim bi joj se oduzela nezavisnost i sloboda koju je ostvarila”. Pored toga u deklaraciji se navodi: “srpski narod Republike Srpske Krajine, ukazujući poštovanje prema palim žrtvama za ostvarenje ideala slobode i nezavisnosti, branit će svoju ostvarenu slobodu svim mogućim sredstvima” (Pauković, 2005: 189-190).

uporabom simbola i konstruiranjem povijesnih narativa koji su osporavali ne samo narative nove neovisne hrvatske države već i narative komunističke Jugoslavije. Hrvatski Srbi isprva su tvrdili da brane SFRJ i srpski narod od ponovno probuđenog hrvatskog fašizma, kao što su to činili partizani predvođeni komunistima tijekom Drugog svjetskog rata. Međutim, političke sile koje su preuzele vlast u RSK svoju politiku ubrzo su počele graditi na nacionalističkom naslijeđu iz prošlosti koje je isključivalo bilo kakav suživot Hrvata i Srba.

Dok su se proteklog desetljeća znanstvenici bavili hrvatskim naporima da se prihvati prošlost, nastojeći analizirati kako su simboli, državna komemorativna kultura i kolektivno sjećanje utjecali na suvremenu politiku, kultura sjećanja u Republici Srpskoj Krajini pala je u drugi plan naspram političkih analiza, bavljenja vojnom povijesti i istraživanja ratnih zločina. Franjo Tuđman, prvi hrvatski postkomunistički predsjednik i osnivač Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), tolerirao je revizionizam narativa Drugog svjetskog rata koji su umanjivali značaj antifašističkog otpora i rehabilitirali ustaški režim, a zajedno s time i posljedice koje su uslijedile po hrvatsko društvo i srpsko-hrvatske odnose te izazvale transformaciju javnog prostora koji je za hrvatsku državu predstavljao novu kulturu sjećanja. Međutim, sličan proces poricanja SFRJ i partizanskih narativa koji su se s njom povezivali odvijao se i u RSK. Tragedija doživljena u Drugom svjetskom ratu postala je presudni trenutak u povijesti koji je navodno opravdavao ustanak dijela hrvatskih Srba protiv Zagreba. No umjesto da svoju politiku temelji na multietničkoj borbi protiv fašizma koju su zastupali partizani, vodstvo RSK zasnivalo ju je na četničkom naslijeđu i srodnim ideologijama koje su njegovale šovinizam Velike Srbije, netolerantnost i kulturu nasilja.

1. Politizirana povijest i kraj Jugoslavije

Iako raspad SFRJ ne možemo pripisati jednom uzroku, manipulacija povijesnim traumama iz Drugog svjetskog rata i oživljavanje kolektivnog sjećanja i Srba i Hrvata svakako su pridonijeli eskalaciji krize u Jugoslaviji i radikalizaciji nasilja počinjenog tijekom njene dezintegracije.⁵ Kasnih 1980-ih i ranih 1990-ih *ustaše*⁶ i

⁵ Za raspravu o raznim uzrocima raspada SFRJ vidi Jović (2009) i Cohen i Dragović-Soso (2008).

⁶ Hrvati koji su tijekom prve Jugoslavije (1918.-1941.) smatrali da ih srpski režim progoni i eksploatira isprva su pozdravili uspostavljanje Nezavisne Države Hrvatske (NDH) neposredno nakon njemačke invazije u travnju 1941. Iako je bilo jasno da ustaški pokret, radikalna hrvatska organizacija pod utjecajem fašističke Italije i nacističke Njemačke te predvođena Antom Pavelićem koja je preuzela vlast 10. travnja 1941., neće uspostaviti liberalni demokratski režim, malo tko je mogao zamisliti grozote masovnih ubojstava, koncentracijskih logora i logora smrti, sustavnog progona nehrvatskih civila te opće uništavanje koje je uslijedilo u naredne četiri godine u spirali nasilja i osвете. Vidi također Ramet (2009).

*četnici*⁷ ušli su u javni diskurs do te mjere da su neki Srbi sve Hrvate smatrali sljedbenicima genocidne politike Ante Pavelića, a neki su Hrvati sve Srbe smatrali krvoločnim četnicima koji su sposobni počiniti najbrutalnije zločine kako bi ostvarili velikosrpski plan. Titova Jugoslavija uglavnom je zasnivala svoj legitimitet – uključujući samoupravljanje, bratstvo i jedinstvo te nesvrstanu vanjskopolitičku orijentaciju – na veličanju partizana i Komunističke partije Jugoslavije kao predvodnice narodnooslobodilačke borbe, ali i na demoniziranju domaćih kolaboratora koji su surađivali s okupatorima i nacifašistima. Jugoslavensko društvo tako je bilo pod snažnim utjecajem institucionalnih memorijalizacija Drugog svjetskog rata, kao što su komemoracije na mjestima masovnih grobnica ili “pobjedničkih” bitki, a pojam o dehumaniziranom Drugom duboko se usadio u predodžbe jugoslavenskih građana.⁸ Medijima, koji su bili pod kontrolom republičkih vlasti Hrvatske i Srbije, nakon 1990. godine nije bilo teško povezivati političke suparnike s ekstremističkim slikama ustaša u crnim majicama koji su navodno bili na vlasti u Zagrebu ili brađatih četnika koji mašu noževima i koji su bili sve brojniji u dijelovima Hrvatske naseljenim Srbima.

Jan Assmann tvrdi da se kulturno pamćenje “sastoji od opusa onih tekstova, slika i rituala koji se mogu ponovno iskoristiti, a koji su specifični za svako pojedino društvo u svakom dobu, i čije ‘kultiviranje’ služi kako bi se ustalila i prenijela slika koju društvo ima o samom sebi” (1995: 132). U slučaju poslijeratne Jugoslavije ta slika društva zasnivala se na socijalističkoj revoluciji i potonjem utemeljivanju novog socijalističkog samoupravnog društva. Hrvatsko društvo nakon 1945. također se temeljilo na narativima o zajedničkoj borbi Srba i Hrvata protiv fašizma pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije. Pišući o politici sjećanja na Drugi svjetski rat, Renata Jambrešić-Kirin zaključuje kako su “jugoslavenski animatori kulturnog pamćenja” bili važni za “učvršćivanje političkog poretka, ideologije bratstva i jedinstva te legitimiteta vladajuće partije dok su istodobno suzbijali problem međuetničkog sukoba” (2006: 166). Osim što su se uvodili novi rituali, komemoracije i pogrebne ceremonije, sjećanje na Drugi svjetski rat konstruiralo se izgradnjom spomenika i memorijalnih građevina, pisanjem povijesnih udžbenika i sni-

⁷ Četnički pokret bio je srpski nacionalistički pokret koji se temeljio na tradiciji srpskih neredovitih vojnih snaga lojalnih monarhiji i nominalno predvođenih časnikom Jugoslavenske kraljevske vojske Dragoljubom Dražom Mihajlovićem tijekom Drugog svjetskog rata. Iako su četnici u Srbiji isprva izjavljivali da će se boriti protiv njemačkog okupatora i iščekivali konačnu pobjedu Saveznika, četničke jedinice u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini počinile su masovne zločine protiv hrvatskih i muslimanskih civila i otvoreno surađivale s talijanskim, njemačkim, pa čak i ustaškim snagama do kraja rata. Vidi također Tomasevich (1975).

⁸ Pojam poraženih je uključivao strane okupatore i domaće kolaboratore, kojima se smatralo u prvom redu ustaše i četnike, kao i – u manjoj mjeri – domobrane, pripadnike Bele garde u Sloveniji, baliste na Kosovu i sl.

manjem filmova koji su ovjekovječili sliku o partizanima kakvu je njegovao režim (s nekim iznimkama), uključivanjem umjetničke zajednice i omladinskih organizacija te pokušajem stvaranja potpunog ideološkog konformizma obrazovnog sustava. Slom komunizma u Istočnoj Europi, a potom i u SFRJ gotovo je potpuno uništio narative Drugog svjetskog rata koji su dominirali nepunih 50 godina.

Nakon stupanja na vlast 1990. Tuđman i Sabor, u kojem je dominirao HDZ, ne samo da su nadzirali ideološku transformaciju hrvatskog javnog prostora, povijesnih udžbenika i simbola već su prekrajali i kalendar i mijenjali datume državnih praznika. Komemoracije u spomen na žrtve partizana i ustaša održavale su se rame uz rame s katoličkim vjerskim praznicima te nacionalnim praznicima kojima se slavila hrvatska neovisnost. Unatoč tomu što je bio partizanski major (bojnik) (promaknut u general-majora nakon rata) Tuđman je dopuštao da se konstantno napada hrvatsko antifašističko naslijeđe (u štampi, revizionističkim povijesnim knjigama i udžbenicima) te prešutno omogućavao rehabilitaciju ustaša (čak i na političkoj sceni gdje su brojne stranke koje su slavile ustašku prošlost tražile svoje biračko tijelo), a sve u sklopu svoje ideje o “nacionalnoj pomirbi” koja bi ujedinila sve Hrvate, bez obzira na njihove političke afinitete, u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, Srba. I dok su se rušili tabui Drugog svjetskog rata, posebice oni o partizanskim ratnim zločinima, problemi i ideološke podjele iz prošlosti gurali su se pod tepih kako bi se vodila borba za opstanak države.⁹ Istaknuti povjesničar i političar, akademik Dušan Bilandžić, u svojim je memoarima zabilježio kako su ranih 1990-ih Hrvati oformili “ujedinjenu frontu za nezavisnu i demokratsku Hrvatsku... a podjele na fašiste i antifašiste praktički su nestale. Bez takvog jedinstva, obrana Hrvatske bila bi apsolutno nemoguća” (2006: 492-493). Međutim, podjele na “crvene i crne” vratile su se i postale još jače u godinama nakon završetka rata za nezavisnost (Pavlaković, 2008: 5-6).

Dok je Tuđman svoju strategiju za ostvarivanje hrvatske nezavisnosti i međunarodnog priznanja temeljio na zaboravu grozota iz Drugog svjetskog rata (iako je donekle otvorio prostor da se konačno javno govori o mjestima komunističkih zločina nakon rata kao što su Bleiburg, Jazovka i sl.), cjelokupna politička strategija Srpske Krajine i opravdanje njenog suvereniteta oslanjali su se na sjećanje na viktimizaciju Srba pod ustaškim režimom u NDH. Reći da je vodstvo RSK bilo opsjednuto Drugim svjetskim ratom nije dovoljno. Tuđmanova politika nacionalne pomirbe, koja je obuhvaćala barem djelomičnu rehabilitaciju NDH, dala je dovoljno materijala Miloševićevom propagandnom aparatu koji je vlast HDZ-a nastojao prikazati kao izravnu nasljednicu Pavelićevog režima. Beogradska televizija emitirala

⁹ Jazovka i Bleiburg primjeri su masovnih ubojstava koje su počinili partizani o kojima se najviše raspravljalo. Oni i dalje simboliziraju poslijeratnu represiju i likvidaciju stvarnih ili sumnjivih kolaboratora Osovine. Vidi također Grahek Ravančić (2009).

rala je Tuđmanove i Pavelićeve govore jedan za drugim (Hartmann, 2002: 165), dok su *Politika* i *Politika Ekspres*, beogradske dnevne novine koje su se čitale diljem hrvatskih područja s većinskim srpskim stanovništvom, donosile iscrpne članke o ustaškim zlodjelima, kontroverznim hrvatskim nacionalnim simbolima i koncentracijskom logoru Jasenovac, često ih objavljujući upravo pokraj članaka o Tuđmanu i HDZ-u (Thomson, 1994: 71). Miloševićeva taktika manipulacije kolektivnim sjećanjem hrvatskih Srba bila je posve očigledna. Članak objavljen u utjecajnom zagrebačkom tjedniku *Danas* upozoravao je da

neprekidna medijska galama, posebice ona iz Beograda, nastoji sve što se događa u Hrvatskoj prikazati kao odraz “duha minhenske pivnice” i “povratka fašista”. Svako uzdizanje nekog hrvatskog agitatora narodnih masa dobrodošla je podrška tom nastojanju. Kao posljedica javlja se strah i nesigurnost među srpskim stanovništvom u Hrvatskoj (*Danas*, 12. lipnja 1990., str. 7).

Nikica Barić i Ozren Žunec, čije su monografije ujedno i najdetaljnije studije o RSK objavljene u Hrvatskoj, dokumentiraju na koji je način radikalizirani diskurs o Drugom svjetskom ratu pridonio odluci vodstva krajinskih Srba da krenu u nasilni ustanak protiv hrvatske vlade. Žunec bilježi da je

povijest činila središnji dio političkog programa srpskih nacionalista. To se ogledalo ne samo u njihovoj percepciji trenutnog stanja koje se tumačilo kao rezultat jednog višestoljetnog procesa, već i u tumačenju i opisivanju “rješenja” [trenutnih političkih problema] na koje se gledalo kao na ispravljanje povijesnih nepravdi (2007: 317).

Žunec dodaje da je povijesna viktimizacija Srba, još od mitologizirane Bitke na Kosovu (1389), jasno obrazložena u kontroverznom nacrtu Memoranduma SANU iz 1986., bila ključni element u Miloševićevom usponu na vlast i privlačna snaga za Srbe izvan Srbije. Barić primjećuje da srpska opsjednutost povijesnom traumom

nakon pada komunizma nije inicirala ozbiljno znanstveno istraživanje o žrtvama Drugog svjetskog rata i poslijeratnog doba, već je taj “bestidni egzibicionizam” srpskih žrtava bio “propagandno-mistične prirode”, čiji je cilj bio gurnuti Srbe u novi krvavi sukob (2005: 433).

Strah od novog ustaškog genocida, koji je Miloševićeva ustrajna medijska kampanja samo pojačavala, ponovno je probudio kolektivna sjećanja, a Tuđmanov dvosmisleni stav prema rehabilitaciji NDH postao je dominantan lajtmotiv krajinskih Srba koji su se nastojali odcijepiti od Hrvatske (naročito ako se ona odcijepi od Jugoslavije) i temelj napora RSK da dokaže svoju legitimnost.

2. Stvaranje Republike Srpske Krajine

Brojne izvrsne monografije opsežno su se bavile političkim i vojnim događajima koji su vodili stvaranju i konačnoj propasti RSK,¹⁰ pa će se ovaj članak fokusirati samo na nekoliko primjera kako se kolektivno sjećanje na Drugi svjetski rat koristilo da bi se opravdala pobuna protiv Zagreba i stvorio identitet unutar te međunarodno nepriznate države. Glavna politička stranka koja je vodila krajinske Srbe u pobunu bila je Srpska demokratska stranka (SDS), koju je u Kninu 17. veljače 1990. osnovao psihijatar Jovan Rašković.¹¹ Raškovića su ubrzo zamijenili mnogo ekstremniji Srbi (poput Milana Babića, Milana Martića i Gorana Hadžića) koji su odbijali pregovarati s Tuđmanovom vlasti, podupirući diskurs o obnovljenom genocidu pod vlašću režima “vampirske neustaške Hrvatske” (često korištena fraza u beogradskim medijima tog vremena). No medijska manipulacija i kolektivna sjećanja nisu bili dovoljni da uvjere srpsko stanovništvo da je suživot s Hrvatima nemoguć; u tu svrhu trebalo je iskoristiti simboličnu i emocionalnu moć političkih rituala i komemoracija, u čemu su važnu ulogu odigrala ključna mjesta sjećanja na Drugi svjetski rat.

Komemoracije i drugi politički rituali poput skupova, parada, godišnjica i ostalih masovnih okupljanja simbolične su javne aktivnosti kojima se trenutne političke strukture često koriste kako bi kreirale veličanstven narativ o povijesti nacije. “Politika se izražava simbolizmom”, tvrdi antropolog David I. Kertzer, sugerirajući da su čak i u modernom društvu ljudi pod mnogo većim utjecajem simboličnih formi nego racionalnih kalkulacija (1988: 2). Prema Paulu Connertonu, još jednom antropologu koji proučava komemorativne prakse, ritual je “aktivnost simboličnog karaktera i definirana pravilima, koja usmjerava pažnju sudionika na predmete, misli i osjećaje koji su njima posebno važni” (1989: 44). Simboli i rituali imaju posebno važnu ulogu u državama koje su tek nedavno stekle neovisnost i državnost jer podržavaju legitimnost novih vladajućih institucija, teritorijalnog integriteta i državnih granica te vladajuće elite koja polaže pravo na mit o osnivanju države. Kako su vođe krajinskih Srba legitimitet svog odcjepljenja odlučili temeljiti na kulturnom pamćenju ustaškog genocida, a ne na multinacionalnom i antifašističkom naslijeđu partizanskog otpora, okrenuli su se četničkom naslijeđu i njemu srodnoj šovinističkoj ideologiji Velike Srbije.

Međutim, hrvatski Srbi nisu odmah okrenuli leđa bratstvu i jedinstvu i partizanskoj prošlosti. Na samom početku, 1990. godine, SDS je loše prošao na izbori-

¹⁰ Osim gore spomenutih djela Barića i Žuneca vidi također Pauković (2005, 2008), Caspersen (2010) te zbirku dokumenata koju je objavio Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata (www.centardomovinskograta.hr). Ministar vanjskih poslova RSK Slobodan Jarčević također je objavio niz dokumenata (Jarčević, 2005).

¹¹ Prema Žunecu, Rašković i njegovi suradnici odlučili su osnovati političku stranku dok su bili u posjetu masovnoj grobnici ustaških žrtava pokraj Donjeg Lapca 27. siječnja 1990. (2007: 425).

ma jer je mnogo hrvatskih Srba (pa i u Krajini) glasovalo za reformirane komuniste pod vodstvom Ivice Račana.¹² No moć masovnih skupova, koje je Miloševićeva “anti-birokratska revolucija” dovela do savršenstva, pomogla je SDS-u u pridobivanju sljedbenika. Prvi “narodni miting” održao se godinu dana prije osnivanja SDS-a, tijekom obilježavanja 600. obljetnice Bitke na Kosovu. Miloševićev govor 28. lipnja 1989. na Gazimestanu u blizini Kosova Polja, koji je bio upozorenje na povijesne nepravde i buduće bitke, za mnoge je bio odlučujući trenutak u okupljanju Srba za Miloševićev nacionalistički cilj. No slične proslave održane 8. i 9. lipnja 1989. u Hrvatskoj (u Kninu, u manastiru Krka te selu Kosovo nedaleko od Knina) ukazivale su na to da je među hrvatskim Srbima bilo i onih nezadovoljnih položajem srpskog naroda u Hrvatskoj. Sve više pozornosti posvećivalo se mjestima sjećanja na ustaške zločine poput Jasenovca, Gline i ostalih masovnih grobnica. Godine 1989. ponovno se otvorilo pitanje osnivanja komemorativnog muzeja na mjestu uništene pravoslavne crkve u Glini gdje su u ljeto 1941. ustaše ubile nekoliko stotina civila. I mada su spomenik i Spomen-dom postojali od 1970-ih, grad se tim prostorom koristio u administrativne svrhe. No 1. lipnja 1989., usred ekonomske krize koja je zadesila SFRJ, gradsko vijeće naprasno je odlučilo da se to mjesto gdje je počinjen ustaški masakr treba obnoviti.¹³ Tek je iduće godine, posebice nakon Tuđmanovog govora na Prvoj općoj konvenciji HDZ-a (24.-25. veljače 1990.), diskurs o povratku ustaša dosegao nove visine. Tuđmanova najkontroverznija izjava bila je da “NDH nije samo puka kvislinška tvorevina i fašistički zločin već izraz povijesne težnje Hrvata da imaju svoju državu”. Srbi nacionalisti kasnije su tu izjavu upotrebljavali kao dokaz da je Tuđman naginjao fašizmu (Milardović, 1997: 40).

Hrvatski Srbi okupljali su se na nekadašnjim mjestima sjećanja na partizansku borbu kako bi osudili Tuđmana i njegovu nacionalističku političku platformu za koju su tvrdili da vodi osnivanju nove NDH. Dana 4. ožujka 1990. gradske skupštine Vrginmosta i Vojnića su zajedno s predstavnicima Jugoslavenske samostalne demokratske stranke (JSDS)¹⁴ organizirale skup na Petrovoj Gori, gdje se nalazila nekadašnja vojna bolnica i ogromni partizanski spomenik¹⁵ ispred kojeg se okupilo

¹² SDS je dobio pet zastupnika u Saboru i došao na vlast u općinama Donji Lapac, Gračac i Knin (Barić, 2006: 199).

¹³ Arhiv Sisak (AS), Spomen-muzej Glina, br. 2194-01-89-1, “Odluka o učešću u financiranju izgradnje spomen-obilježja u Glini”, 1. lipnja 1989.

¹⁴ JSDS, osnovan u Vojniću 11. veljače 1990., zasnivao je svoju političku platformu “na postignućima partizanskog pokreta kao temelju za budući razvoj Jugoslavije”. Predsjednik stranke bio je Mile Dakić, direktor Spomen-parka Petrova Gora (Barić, 2005: 56).

¹⁵ Petrova Gora je također bila važno mjesto sjećanja koje se koristilo za povijesnu imaginaciju hrvatske srednjovjekovne države jer je posljednji “kralj hrvatske krvi”, Petar Svačić, navodno 1097. ubijen u bitci na toj planini koja nosi njegovo ime, iako su povjesničari kasnije dovodili u pitanje takvo tumačenje.

oko 50 tisuća ljudi. Unatoč tomu što su organizatori uporno tvrdili da namjera skupa nije bila promovirati nijednu političku stranku, bez obzira na predstojeće izbore u travnju (predstavnicima SDS-a nije bilo dopušteno da se obrate okupljenoj masi), i što je glavni govornik na skupu bio umirovljeni partizanski general (Dušan Pekić), mediji su izvijestili da je na skupu bilo mnogo srpskih nacionalističkih, pa čak i četničkih simbola i transparenata.¹⁶ I dok je hrvatski tisak stavljao naglasak na srpsku nacionalističku retoriku i jasnu umiješanost Miloševićevih pristalica u orkestriranje tog masovnog skupa Srba koji je prijetio stabilnosti Hrvatske, u središtu pozornosti srpskih medija bili su pozivi na Tuđmanovo uhićenje, usporedbe HDZ-a s ustašama te izjave kako srpski narod sebi neće dozvoliti da ga se opet ubija kao 1941.¹⁷

Još jedan, čak i veći, masovni skup održan je u Srbu 25. srpnja 1990. u povodu plana hrvatske vlade, koju je tada kontrolirao Tuđmanov HDZ, da izradi nacrt novog ustava. Srb¹⁸ je zauzimao iznimno važno mjesto u kulturnom pamćenju SFRJ; upravo je ondje lokalno srpsko stanovništvo započelo prvi masovni ustanak protiv ustaškog terora 27. srpnja 1941., dana koji se kasnije obilježavao kao Dan ustanka naroda Hrvatske. I premda je službena komunistička historiografija tvrdila da je taj ustanak vodila Komunistička partija Jugoslavije, pročetnički elementi u Srbu (većinom i u obližnjem Donjem Lapcu) također su sudjelovali u masakru hrvatskih i bošnjačkih civila u danima koji su slijedili.¹⁹ Procjenjuje se da se 120 tisuća ljudi okupilo na Srpskom saboru u Srbu, na kojem su organizatori usvojili Deklaraciju o suverenosti i autonomiji srpskog naroda (Pauković, 2005: 70-71). Autori deklaracije tvrdili su da samo nacije (narodi), a ne države, mogu odlučiti žele li se odcijepiti od SFRJ ili ne i osnovali su Srpsko nacionalno vijeće (SNV), koje je pripremiло referendum o autonomiji Srba unutar Hrvatske, održan u kolovozu i rujnu 1990. Iako je masovni skup u Srbu održan na mjestu jednog od najznačajnijih partizanskih spomen-obilježja u Hrvatskoj, i to samo dva dana prije službene komemoracije, više nije bilo govora o bratstvu i jedinstvu. SDS je prvi formalizirao traženje autonomije za područja s većinskim srpskim stanovništvom od efektivne kontrole Zagreba. Dana 30. rujna 1990. SNV je proglasio srpsku autonomiju u Hrvatskoj, a 21. prosinca,

¹⁶ *Vjesnik*, 5. ožujka 1990., str. 1, 6; 8. ožujka 1990., str. 5.

¹⁷ Za detaljnu analizu o tome kako su tiskani mediji popratili skup na Petrovoj Gori te više o medijskom diskursu tijekom izborne kampanje 1990. vidi Pauković (2008).

¹⁸ Srb se nalazi u Lici, južno od Zagreba te blizu granice s Bosnom i Hercegovinom.

¹⁹ Đoko Jovanić tvrdi ne samo da su pročetnički elementi, većina od njih političari prije rata, bili odgovorni za ubojstvo hrvatskih civila nego i da je KPJ imao minimalnu kontrolu nad ustankom (1963: 123-124). Ubijanje hrvatskih civila, ustanak Srba protiv hrvatske (doduše, fašističke) države i činjenica da se 1990. ondje održao masovni skup na kojem se tražio suverenitet srpskog naroda u Hrvatskoj rezultirali su time da je Hrvatska 1991. službeni praznik kada se obilježava dan antifašističkog ustanka prebacila na 22. lipnja (Dan antifašističke borbe).

dan prije nego što je Sabor Republike Hrvatske donio novi ustav, usvojen je Statut Srpske autonomne oblasti (SAO) Krajine.

Masovni skupovi na Petrovoj Gori i u Srbu održani su na mjestima sjećanja na otpor ustaškom režimu tijekom Drugog svjetskog rata s namjerom da se učvrsti ideja da hrvatski Srbi još jednom pružaju otpor fašizmu pripisanom hrvatskoj vlasti pod Tuđmanom, a čak su i hrvatski komunisti bili ukaljani notom fašizma. Potpuno ispolitizirano mjesto sjećanja koje je bilo prisvojeno u svrhu osnivanja RSK bio je Jasenovac, zloglasni ustaški logor smrti koji je utjelovljivao srž zvjerstava i užasa NDH. Debate o broju žrtava doživjele su procvat kasnih 1980-ih; brojku od 700 000 koja je bila uvriježena u vrijeme SFRJ srpski nacionalisti povećali su na preko jedan milijun (svi Srbi), dok su neki hrvatski povjesničari, među njima i Tuđman, tvrdili da u svim logorima NDH nije moglo biti više od 40 000 žrtava.²⁰ Slike mrtvih tijela, priče očevidaca o stravičnom mučenju i sve veći broj žrtava postali su učinkovito oruđe za mobilizaciju u rukama elita hrvatskih Srba koje su nastojale demonizirati Hrvatsku vođenu HDZ-om. U svojoj sociološkoj studiji o srpskoj pobuni Žunec vuče paralele između simbolične moći mitova o Kosovu i Jasenovcu te zaključuje kako su

protagonisti srpske politike u Hrvatskoj fantastične motive mita o Jasenovcu i njihovo prenošenje u sadašnjost prihvatili kao način razmišljanja, kao osnovu prema kojoj su definirali situaciju te kao temeljni okvir svoje politike (Žunec, 2007: 447).

Nakon pobjede HDZ-a na prvim višestranačkim izborima 1990. Srpska pravoslavna crkva je objavila nekoliko priopćenja koja su širila strah od mogućeg novog genocida protiv Srba i podsjećanje na Jasenovac, pogotovo jer je i Tuđman imao kontroverzno stajalište o broju žrtava tog logora. Time se nisu samo brisale granice između povijesti Drugog svjetskog rata i sadašnjosti, već se Jasenovac koristio kako bi se podvukle i vjerske razlike između Srba i Hrvata te upozorilo da dva naroda više nikada neće moći živjeti zajedno. Nakon niza histeričnih medijskih rasprava o Jasenovcu uslijedila su brojna ponovna pokapanja žrtava ustaškog režima, čiji su ostaci premješteni iz zapečaćenih masovnih grobnica pod budnim okom televizijskih kamera. Ta ritualizirana pokapanja, kojima su prisustvovali srpski nacionalistički političari i intelektualci, nisu vidala rane prošlosti, već su pojačavala strah od ustaške države koja se ponovno budila i koja će opet puniti jame u kršu tijelima mrtvih Srba (Žunec, 2007: 423; Verdery, 1999: 100-101). Nakon što su u kolektivno sjećanje uspješno usadili srpske traume iz Drugog svjetskog rata, nacionalistički Srbi u Hrvatskoj su 1991. započeli brutalnu kampanju kako bi odcijepili etnički

²⁰ Trenutna istraživanja pokazuju da je ukupan broj žrtava logora u Jasenovcu (zapravo u nizu logora duž rijeke Save) između 80 i 100 tisuća, od kojih su većina Srbi (Pavlaković, 2008: 15-16).

očišćen srpski teritorij, koju su nemilice podržavali Milošević i Jugoslavenska narodna armija.²¹ Dana 19. prosinca 1991. pobunjeno srpsko vodstvo proglasilo je osnivanje Republike Srpske Krajine.

3. Napori RSK da ostvari legitimnost

Vode RSK opravdavali su svoj ustanak protiv hrvatske države tako što su svaki hrvatski nacionalizam izjednačavali s ustašama, što je bilo u skladu s partizanskim narativima koji su u potpunosti demonizirali nacističke kolaboratore. Međutim, nova paradržava nije htjela imati mnogo toga zajedničkog s diskreditiranom komunističkom prošlošću. Krajinski Srbi upotrebljavali su diskurs o obrani Jugoslavije od neofašizma i prisvajali partizanska spomen-obilježja kako bi se mobilizirali protiv uskrsllog neprijatelja iz Drugog svjetskog rata i tražili pomoć od međunarodne zajednice, pozivajući se na legendarni pokret otpora koji je predvodio Tito. No zapravo je RSK prerađivala povijesne narative o Drugom svjetskom ratu i rehabilitiranim fašističkim kolaboratorima u puno većoj mjeri nego što je to činila Hrvatska, koju se odavno kritiziralo zbog ignoriranja antifašističkog naslijeđa i vrijednosti. Dok se o ustaškim zvjerstvima u RSK diskutiralo *ad nauseam*, partizanski pokret, koji se temeljio na zajedničkoj borbi Srba i Hrvata, nije bio ni od kakve pomoći elitama krajinskih Srba jer nisu željele nikakav kompromis s Hrvatskom, a dijelu njih krajnji je cilj bio ujedinjenje svih srpskih zemalja, odnosno svih Srba u jednoj zemlji. U svom pregledu kulturnih događanja u RSK Barić zaključuje da je “diskurs [o ustaškoj prijetnji] kasnije obilježio kulturni život krajinskih Srba, zajedno s neprestanim naglašavanjem državnosti RSK” (2005: 449). Pozivanjem na simbolično i kulturno naslijeđe koje promiče netrpeljivost umjesto suživota te na kulturno pamćenje opsjednuto najmračnijim epizodama i najtraumatičnijim trenucima Drugog svjetskog rata, krajinski Srbi koji su odabrali RSK bili su osuđeni na novu tragediju kada su svoje lidere pratili na putu nasilja.

No raskid s komunističkim simbolizmom nije bio tako izravan i potpun kao u ostatku Hrvatske, i to iz dva razloga. Prvo, krajinski Srbi bili su blisko povezani s Miloševićem i njegovom Socijalističkom partije Srbije, a povremeno i pod njihovom direktnom kontrolom. Miloševićev režim zadržao je fasadu očuvanja socijalističke Jugoslavije, a zapravo je radio za svoj cilj stvaranja Velike Srbije netom nakon raspada SFRJ.

Četničke paravojske i ideologija počele su se javljati već 1990. i 1991. i bilo je mnogo primjera bradatih neredovnih vojnika s četničkim zastavama i kokardama koji su se borili rame uz rame s jedinicama Jugoslavenske narodne armije na čijim su kapama bile petokrake crvene zvijezde. Barić navodi da je “Knin kao centar srp-

²¹ Presuda Tužilac v. Milan Martić (IT-95-11-T), 8. listopada 2008., str. 1.

ske pobune u Hrvatskoj ubrzo postao utvrda Đujića, autentičnog srpstva, pozivajući se na tradiciju [Momčilovih] četničkih snaga čije je uporište tijekom Drugog svjetskog rata bilo upravo ovdje” (*ibid.*: 436). Postojala je čak i peticija da se Đujić, koji je živio u iseljeništvu u Sjedinjenim Državama, pozove u posjet Kninu u siječnju 1991., no on je navodno odlučio podržati RSK samo financijski.

Milan Babić je 7. siječnja 1992. donio odluku da se zabrani rad svim “komunističkim partijama, organizacijama i pokretima”, čime nije samo pokušao pridobiti podršku četničke emigracije, već se time htio distancirati od Miloševića, o kojem se odjednom govorilo kao o “crvenom tiraninu” (*ibid.*: 441, 498). Dana 21. veljače 1992. RSK je uvela opću amnestiju za one koji su napustili Jugoslaviju nakon 1945., dakle one koji su se borili u četničkim postrojbama tijekom Drugog svjetskog rata, s namjerom da dopre do iseljeničke zajednice – umnogome poput hrvatske politike da ostvari ključnu financijsku podršku ustaške emigracije (Hockenos, 2003). Dobrovoljci poput Vojislava Šešelja, koje su regrutirali srpski političari, i Vuka Draškovića u velikom su se broju pridruživali jedinicama koje su otvoreno prihvaćale četničke ideale i simbole boreći se na hrvatskim bojištima. Unutarnji vojni dokumenti RSK otkrivaju da su se tolerirale četničke paravojne jedinice, čija je brutalnost prema civilnom stanovništvu i razuzdano ponašanje iza linija fronte često bila izrazito štetna čak i za proklamirane ciljeve tih formacija. No u isto vrijeme često su bile i izvor sukoba sa zapovjednicima iz Jugoslavenske narodne armije (Barić, 2005: 445).²² Rehabilitaciju četnika pratili su i neprekidni napadi na partizansko naslijeđe, pa je tako “[n]arodna oslobodilačka borba, koja se nekada tumačila kao ujedinjena borba Srba i Hrvata, preinačena u iluziju kojom se prikrivala činjenica da je to bila samo još jedna epizoda u vječnom sukobu između Srba i Hrvata” (Žunec, 2007: 372).

Drugi razlog za podijeljenost oko simbola bio je taj što je konačni status RSK – hoće li ona biti neovisna republika ili dio velike ujedinjene srpske države – ostao nerazjašnjen do samog kraja i trenutka kada ju je pregazila Hrvatska vojska. Iako se RSK odvojila od Hrvatske proglašivši nezavisnost 19. prosinca 1991., krajinski vođe očekivali su da će ona ostati unutar SFRJ unatoč tomu što su istovremeno radili na ostvarivanju međunarodnog priznanja i osnaživanju svoje državnosti.²³ Međunarodnim priznanjem Hrvatske 15. siječnja 1992. i odlukom Badinterove komisije da prizna zemlje nasljednice SFRJ s njihovim nepromijenjenim republičkim granicama (takozvanim avnojskim granicama) postalo je jasno da međunarodna zajednica

²² Primjer razuzdanosti koja je vladala među paravojnim jedinicama može se naći u izvješću koji je vrhovni stožer vojske RSK podnio 2. travnja 1993. (*Republika Hrvatska...* 7, 2009: 407-408).

²³ Dana 28. veljače 1991. Srpsko nacionalno vijeće izdalo je rezoluciju u kojoj se iznosi želja SAO Krajine da ostane u SFRJ i odbijaju hrvatski naponi da se odcijepi od SFRJ (Pauković, 2005: 80-81).

neće podržati ambicije RSK za ostvarivanjem državnosti. U travnju 1992. Srbija i Crna Gora uspostavile su Saveznu Republiku Jugoslaviju (SRJ ili "krnja" Jugoslavija, kako su je nazivali neki zapadni promatrači), natjeravši RSK da ponovno razmotri svoje planove za ujedinjenjem s ostalim srpskim državama. Tijekom naredne tri godine slijedila su brojna proglašenja pridruživanja ili Srbiji (odnosno SRJ), ili Republici Srpskoj (teritoriju Bosne i Hercegovine kojim su upravljali bosanski Srbi), ili objema republikama. Čak je u lipnju 1993. održan i referendum o pridruživanju Republici Srpskoj, na kojem je 99% glasača podržalo ujedinjenje (*ibid.*: 283), no unatoč takvim proglasima parlamenta RSK stvarni planovi za ujedinjenjem nikada nisu ostvareni. Dana 28. svibnja 1995., umjesto da pregovara s Tuđmanovim predstavnicima o planu Z-4 koji je krajinskim Srbima nudio znatnu autonomiju ako pristanu na reintegraciju u hrvatski državni sustav, parlament u Kninu izdao je "Odluku o državnom ujedinjenju Republike Srpske Krajine i Republike Srpske".²⁴ Dakle, umjesto da razvija svoje autentične državne simbole, RSK je bila spremnija graditi temelj na univerzalnom srpskom naslijeđu, što je samo oslikavalo činjenicu da krajnji cilj nije bio stvaranje nekakve neovisne ili suverene države, već ujedinjenje s ostalim teritorijima kojima su upravljali Srbi, kao i činjenicu da je sam ustanak u velikoj mjeri bio orkestriran iz Beograda. Kolektivna sjećanja i opsjednutost ustaškim genocidom, kojima su se krajinski Srbi služili u nastojanju da mobiliziraju stanovništvo da ustane protiv vlasti u Zagrebu, u jednakoj su se mjeri upotrebljavala i u svrhu stjecanja međunarodnog priznanja. Vođe RSK bili su uvjereni da bi uništavanje i ratni zločini počinjeni tijekom agresije na Hrvatsku pali u zaborav kada bi međunarodna zajednica samo razumjela srpsko tumačenje povijesti. Dana 7. prosinca 1992. predsjednik parlamenta RSK Mile Paspalj poslao je otvoreno pismo svim parlamentima u svijetu tvrdeći kako "se sudbina srpskog naroda u Hrvatskoj može usporediti sa sudbinom Židova u Drugom svjetskom ratu i Armenaca u Turskoj početkom [20.] stoljeća".²⁵ Također je tvrdio da bi Srbi u Hrvatskoj bili jednako brojni kao i Hrvati da nije bilo "genocida tijekom dva svjetska rata" i komunističke vladavine. U drugom pismu koje je "Ministarstvo vanjskih poslova" RSK poslalo stranim novinskim agencijama obrazlagalo se kako događaji iz Drugog svjetskog rata, kada je navodno ubijeno 1,2 milijuna Srba u NDH (800 000 samo u Jasenovcu), opravdavaju međunarodno priznanje (Jarčević, 2005: 119).

U pismu se također tvrdilo da je

hrvatski vođa u Drugom svjetskom ratu, Ante Pavlelić (sic) svoju politiku genocida provodio pod pokroviteljstvom Adolfa Hitlera, dok u ovom zadnjem ge-

²⁴ Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata (HMDCCR), Skupština RSK, kutija 5, "Odluka o državnom ujedinjenju Republike Srpske Krajine i Republike Srpske", 28. svibnja 1995.

²⁵ Pismo Mile Paspalja "Skupštinama svih zemalja", 7. prosinca 1992. (Jarčević, 2005: 177).

nocidu 1991–1993, hrvatski general i predsjednik Franjo Tuđman čini isto samo pod pokroviteljstvom međunarodne zajednice. Metode koje se koriste identične su onima iz perioda od 1941. do 1945. (*ibid.*: 120).²⁶

Vlasti RSK jednostavno su reciklirale istu propagandu kojom se koristio Miloševićev režim ne bi li diskreditirale Tuđmana tijekom izbora 1990. U lipnju 1995., mjesec dana nakon što je naredio raketiranje civila u Zagrebu i samo dva mjeseca prije nego što je pometen s vlasti, Milan Martić je pisao predsjedniku Vijeća sigurnosti UN-a, tvrdeći kako je Hrvatsku tijekom Drugog svjetskog rata podržavao Hitler, na što se izgleda danas zaboravlja i što je ostalo zarobljeno u narativima koji su doveli do rata.²⁷

4. Simboli

Simboli su imali važnu ulogu kako u utvrđivanju identiteta tako i u izazivanju sukoba tijekom raspada SFRJ. Godine 1990. šahovnica kojom su se HDZ, a kasnije i hrvatska država koristili bez crvene petokrake izazivala je otpor kod hrvatskih Srba koji su na nju gledali kao na isključivo ustaški simbol. HDZ-ova nepromišljena upotreba šahovnice možda je išla na ruku srpskim nacionalistima koji su žarko željeli stvoriti vezu između Tuđmana i ustaša, ali važno je razlikovati hrvatske povijesne nacionalne simbole koje je prisvojio NDH i simbole koje su isključivo upotrebljavali fašisti (primjerice, slovo “U” i crne košulje). Šahovnica potječe iz kasnog 15. stoljeća i bila je uobičajeni motiv na habsburškoj heraldici nakon što se Hrvatska pridružila monarhiji 1527. (Grakalić, 1990: 35-36).²⁸ Nakon 1848. šahovnica je dodana na trobojnu zastavu (crveno-bijelo-plavu, koja je predstavljala Trojednu kraljevinu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) i Hrvatska seljačka stranka Stjepana Radića – unatoč zabrani da se koriste nacionalne zastave nakon uspostave Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. – isticala je trobojnicu sa šahovnicom u sredini. Šahovnica je službeno vraćena kao državni simbol tijekom kratkog vijeka Hrvatske Banovine (1939.-1941.) kada joj je iznad grba dodana stilizirana kruna. Ustaški režim, koji je naglašavao tradicionalnu hrvatsku seljačku kulturu i njezin gospodarski sustav (zadruge) (Djilas, 1991: 113-114; Payne, 1995: 404-411), ponovno je uspostavio stare hrvatske nacionalne simbole, poput srednjovjekovne valute – kune, i prisvojio šahovnicu zamijenivši krunu iznad grba slovom “U”. Ključni detalj bila je boja prvog polja na šahovnici koja se u povijesti izmjenjivala između bijele

²⁶ Bivši ministar vanjskih poslova Jarčević tvrdio je da je stranim medijima bilo naređeno da ne objavljuju srpske izvore i stoga nisu prikazali “istinu” o RSK.

²⁷ Pismo Milana Martića Vijeću sigurnosti UN-a od 7. lipnja 1995. (Jarčević, 2005: 624).

²⁸ Prema Marcusu Tanneru, šahovnica se kao hrvatski grb prvi put pojavila 1527. kada se Hrvatska pripojila Habsburškom Carstvu (1997: 35).

i crvene, no ustaše su odlučile prvo koristiti bijelo polje. Najvažnije je, međutim, to da šahovnica nije proglašena nezakonitom nakon Drugog svjetskog rata, već je postala centralnim dijelom službenog grba Socijalističke Republike Hrvatske, kao što je bilo definirano u sva tri republička ustava (iz 1947., 1963. i 1974.) (Senjković, 1995: 78). Okrunjena komunističkom petokrakom i opletena klasjem žita, šahovnica se pojavljivala na brojnim službenim dokumentima i javnim zgradama, no zastava Hrvatske bila je trobojnica s komunističkom petokrakom. HDZ se u početku koristio hrvatskom zastavom sa šahovnicom koja je počinjala bijelim poljem, no ono je kasnije zamijenjeno crvenim poljem (kao što je bilo i u socijalističko doba), iznad kojeg se nalazilo pet dodatnih heraldičkih simbola. No šteta je bila učinjena. Zbog Tuđmanove dvosmislene upotrebe simbola, posebice šahovnice, Srbima je bilo mnogo lakše vjerovati u "ustašoidnu" prirodu nove vlasti izabrane u svibnju 1990. Kao što bilježe Charles Elder i Roger Cobb:

Kada se evociraju uspomene na političke simbole, poruka koja se prenosi nije strogo izraz namjere onoga koji prenosi poruku niti stvarnog sadržaja poruke. Značenje poruke snažno je obojeno značajem koje dati simboli imaju za primatelja i njegovo tumačenje njihovog značenja. Isti simboli prenose različite poruke različitim ljudima (1983: 9-10).

Nije ni čudno što su krajinski Srbi, već paranoični pod utjecajem Miloševićevih medija i vala političkih rituala koji su upozoravali na predstojeći dolazak ustaških ubojstava, u simbolima koje je prihvatila vlast u Zagrebu vidjeli samo NDH.

Tijekom suđenja Milanu Martiću, bivšem predsjedniku RSK i nekadašnjem načelniku policije u Kninu, na Međunarodnom kaznenom sudu za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije svjedoci su izjavljivali kako je razlog što se njegova policija pobunila protiv vlasti u Zagrebu bio taj što nisu pristajali nositi ustaške simbole, odnosno šahovnicu na novim policijskim uniformama.²⁹ Dana 14. ožujka 1991. u Vrginmostu su održane demonstracije protiv uporabe šahovnice na zgradama općine (Žunec, 2007: 576). RSK je nastavila upotrebljavati komunističke simbole dugo nakon što su političke elite odbacile vrijednosti komunističke Jugoslavije i bilo kakvu iluziju da je namjera oružanog ustanka bila očuvanje SFRJ. U Petrinji se zastava SFRJ s istaknutom petokrakom upotrebljavala na svim službenim zgradama sve do 23. svibnja 1992., kada je zamijenjena službenom zastavom RSK, nekoliko mjeseci nakon potpunog raspada Jugoslavije.³⁰ Budući da je SRJ zadržala jugoslavensku zastavu (plavo-bijelo-crvenu, ali bez petokrake), RSK je

²⁹ Zapis sa suđenja Milanu Martiću, svjedočenje Milana Babića, 15. veljače 2006, <<http://www.icty.org/x/cases/martic/trans/en/060215ED.htm>>, posjet 27. kolovoza 2010. Vidi također izvještaj Laure Silber i Alana Littlea (1995: 98).

³⁰ AS, Skupština Opštine Petrinja, kutija 7, br. 2-249/92, 23. svibnja 1992.

usvojila srpsku verziju trobojnice (crveno-plavo-bijelu), s grbom na kojem se nalazio dvoglavi bijeli orao te četiri ćirilična slova “s” (ocilo) – simbolika kojom se koristila i srpska kvislinška vlada Milana Nedića tijekom Drugog svjetskog rata.³¹ Uspostavljanjem SRJ došlo je i do razdvajanja bankovnog sustava SFRJ. RSK je željela ostati u monetarnoj zajednici sa SRJ i Republikom Srpskom, ali je 12. svibnja 1992. morala osnovati svoju narodnu banku nakon što premijer Zdravko Zečević nije uspio uvjeriti Beograd da zadrži zajedničku valutu (Barić, 2005: 401). Krajinski dinar, simbol državnosti koji je RSK usvojila preko volje, uveden je u srpnju, a tiskao se u Beogradu te je bio pod utjecajem iste hiperinflacije koja je poharala SRJ tijekom tog razdoblja.

5. Javni prostori

Kao i u dijelovima Hrvatske koje je još uvijek kontrolirao Zagreb,³² gradovi u RSK transformirali su svoje javne prostore, nadijevajući nova imena ulicama i trgovima kao odraz novog identiteta i ideologije krajinskih separatista. Bilo koji naziv koji je aludiralo na komunizam, srpsko-hrvatsku suradnju ili hrvatske nacionalne ideje morao se ukloniti; doduše, neki toponimi povezani sa srpskim partizanima su zadržani, poput Ulice 27. jula. U Petrinji je gradsko vijeće izvršilo reviziju naziva ulica kako bi se njima istaknulo srpstvo. Naziv Ulice bratstva i jedinstva promijenjen je u Ulicu Petra Kočića (srpskog književnika iz Banja Luke); Ulica Jugoslavenske narodne armije postala je Ulica Srpske armije; Trg Maršala Tita preimenovan je u Trg Svetog Spiridona, a Zagrebačka i Sisačka ulica dobile su naziv po srpskim piscima.³³ I dok su zadržani nazivi Partizanske ulice i ulice Marka Oreškovića (hrvatskog partizanskog zapovjednika), ulicama koje su nosile imena hrvatskih kulturnih ličnosti nadijevana su imena srpskih umjetnika, pisaca i heroja iz Prvog svjetskog

³¹ Srbija, koja je postala neovisna država 2006. nakon što je Crna Gora napustila državnu zajednicu Srbije i Crne Gore, koristi se istom trobojnicom i sličnim grbom kao i RSK. Četiri ocila, koja srpski vladari službeno koriste od 1838. kada ih je usvojio Miloš Obrenović, u suvremeno se doba tumače kao “Samo sloga Srbina spasava”, a nalazila su se i na grbu Socijalističke Republike Srbije tijekom SFRJ.

³² Prema istraživanju tjednika *Danas* iz listopada 1990. građani Zagreba podržavali su mnoge izmjene naziva. Na primjer, 90% ih se slagalo s izmjenom naziva Ulice socijalističke revolucije u Ulicu kralja Zvonimira, 88% slagalo se s promjenom naziva Trga bratstva i jedinstva u Preradovićev trg, 85% podupiralo je preimenovanje Lenjinovog trga u Trg kralja Petra Krešimira, a 74% građana željelo je da zagrebački glavni trg nosi naziv bana Jelačića, a ne Trg Republike kao u komunističko vrijeme. Od ukupno trinaest promjena naziva ulica i trgova navedenih u istraživanju jedino je preimenovanje Trga žrtava fašizma u Trg hrvatskih velikana ocijenjeno s više negativnih nego pozitivnih odgovora (57% nije se slagalo s promjenom naziva, a 43% ga je podupiralo – *Danas*, 9. listopada 1990., str. 68, autor: Dejan Jović).

³³ AS, Skupština Opštine Petrinja, kutija 7, br. 2-267/92, 2. lipnja 1992.

rata poput Radomira Putnika i Živojina Mišića. Trg Josipa Juraja Strossmayera, nazvan prema hrvatskom biskupu koji je osnovao Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti i koji je bio vodeći intelektualac koji je podržavao ideju o ujedinjenju Južnih Slavena, preimenovan je u Trg Kralja Petra Karađorđevića po srpskom kralju koji je nadgledao stvaranje prve Jugoslavije. U Jabukovcu, selu pokraj Petrinje, ulica nazvana prema hrvatskom međuratnom vođi Stjepanu Radiću dobila je naziv Steve Radiševića u čast "borca iz Banja Luke koji je neustrašivo pao u borbi protiv neprijatelja i ustaških postrojbi braneći prava i slobodu srpskog naroda".³⁴

Mijenjali su se i nazivi gradova i sela kako bi zvučali srpski. Tako je Lovas, selo u istočnoj Slavoniji u kojem je preostalo hrvatsko stanovništvo moralo ili hodati po minskom polju ili stradati od ruke pripadnika paravojne jedinice "Svetog Dušana", preimenovan u Dušanovac u listopadu 1994., na treću obljetnicu tog ratnog zločina.³⁵ Nazivi gradskih ulica čistili su se od partizanskih, a posebno hrvatskih partizanskih imena. Tako je Partizanska ulica postala Ulica cara Dušana, a ulice koje su nosile imena Vladimira Nazora, Vladimira Bakarića i Marka Oreškovića preimenovane su kako bi nosile srpske nazive (*Republika Hrvatska...* 4, 2009: 50). Kao primjer još morbidnije memorijalizacije zločina koje su počinile srpske paravojne jedinice, lokalna osnovna škola preimenovana je u "10. oktobra 1991.", datum kada su izvršeni napadi na civilno stanovništvo.³⁶

Spomenici, posebice oni podignuti u znak sjećanja na sukobe, najvidljiviji su (a često i najtrajniji) instrumenti pomoću kojih jedan režim prenosi svoj narativ o prošlosti ili pomaže da se "zaborave" epizode koje se ne uklapaju u službeno kulturno pamćenje. Podizanje, kao i rušenje, spomenika daje priliku znanstvenicima da uvide koji su povijesni narativi važni za pojedinu garnituru. U Hrvatskoj 1990-ih oštećeno je ili potpuno uništeno oko 3 000 spomenika, kipova i spomen-ploča koji su obilježavali sjećanje na partizanski pokret i antifašizam (Hrženjak, 2002). Dok su hrvatski nacionalisti uništavali antifašističke spomenike zato što su ih doživljavali kao komunističke i jugoslavenske, a time i antihrvatske, u RSK partizanski spomenici se nisu sistematski uništavali jer je prijelaz s partizanskog na četnički narativ, a time i poricanje Jugoslavije, trajao dulje i nije bio tako temeljit kao u ostatku Hrvatske. Štoviše, mnogi spomenici obilježavali su sjećanje na žrtve fašizma, a njihova memorijalizacija opravdavala je državnost RSK. Pojedini partizanski spomenici su uništeni, poput spomenika Marka Oreškovića u Korenici i centralnog

³⁴ AS, Skupština Opština Petrinja, kutija 7, 30. studenog 1992. Radišević je ubijen 10. rujna 1991. u borbi u Hrastovcu, etnički hrvatskom selu pokraj Petrinje.

³⁵ HMDCCR, Vlada RSK, kutija 16, br. 05-3-1256/94, "Odluka o promjeni naziva naseljenog mjesta", 13. listopada 1994.

³⁶ HMDCCR, Vlada RSK, kutija 10, br. 05-3-956/93, 20. srpnja 1993, str. 2.

spomenika u selu Plaški koji su raznijeli četnički vojnici.³⁷ U RSK, vjerojatno zbog njenog kratkog vijeka te katastrofalnog stanja gospodarstva, nije bilo važnijih spomenika podignutih u sjećanje na Drugi svjetski rat ni na rat iz 1990-ih, izuzev nadgrobni spomenika poput onih u Vukovaru.

6. Komemorativna kultura

Izbor pojedinih datuma koje će država obilježavati, odnosno stvaranje nacionalnog kalendara, daje značajan uvid u to kako država nastoji definirati prošlost. Prema riječima sociologa Todora Kuljića, “kalendar je, stoga, simbolična manifestacija izmišljene povijesti” (2006: 172). Primjerice, brojne studije o Francuskoj i Ruskoj revoluciji pokazale su da se revolucionarni režimi jako trude transformirati društvo manipulacijom vremena, praznika i javnih priredbi (Ozouf, 1988; Von Geldern, 1993; Hanson, 1997). “Ritualno sjećanje i komemoracija koriste se kako bi se upamtile samo one stvari koje vladajuća grupa smatra važnima”, primjećuje Kuljić i dodaje da “zbirka nacionalnih praznika predstavlja selektivnu nacionalnu kolektivnu prošlost” (2006: 173). Nije ni čudno što su u razdobljima nakon rata u većini slučajeva pobjednici ti koji odlučuju koje žrtve i mjesta sjećanja zaslužuju da ih se komemorira. Za RSK je komemoracija u Jasenovcu bio jedan od najvažnijih kalendarskih rituala pomoću kojeg se dokazivala legitimnost vlade i inzistiralo na nemogućnosti suživota Srba i Hrvata.

Srpske snage okupirale su Spomen-područje Jasenovac 1991. i uništile muzejski kompleks, a dokumente i ostale izložbene materijale prenijele u Bosnu i Hercegovinu. (Većina dokumentacije naknadno je vraćena u Hrvatsku 2001. uz pomoć američkog Muzeja Holokausta u Washingtonu.) Vodstvo RSK nije samo upravljalo fizičkim područjem, već i narativom o logoru u Jasenovcu koji je opravdavao etničko čišćenje tisuća ljudi nesrpske nacionalnosti u područjima koja je kontroliralo. Na komemoraciji 24. travnja 1994. Milan Martić, nekadašnji predsjednik RSK i kasnije osuđeni ratni zločinac, izjavio je da je “Jasenovac sigurno najveći srpski grad smrti” te dokaz da Srbi i Hrvati više nikada ne mogu živjeti u istoj državi.³⁸ Nekoliko dana prije srpske snage su spriječile delegaciju hrvatske židovske zajednice i predstavnike hrvatske vlade da s vijencima za “sve žrtve Jasenovca” posjete centar, pa su umjesto toga delegacije bacale vijence u rijeku Savu.³⁹ RSK je smatrala da Jasenovac treba služiti isključivo kao simbol srpske viktimizacije koja je legitimizirala nasilnu pobunu protiv demokratski izabrane hrvatske vlasti. Kontrola RSK

³⁷ Usmeni intervju s partizanskim borcem u Plaškom, svibnja 2009.

³⁸ Citirano u *Srpskom glasu* (Topusko), 28. travnja 1994., str. 3.

³⁹ *Večernji list*, 9. travnja 1994., str. 6.

nad Jasenovcem došao je kraj u svibnju 1995. kada je Hrvatska vojska oslobodila Zapadnu Slavoniju u akciji Bljesak.

Dok muzej u jasenovačkom memorijalnom centru tijekom postojanja RSK nije funkcionirao kao ništa drugo osim kao mjesto sjećanja za politički nabijene komemoracije, o čemu je ranije bilo riječi, drugi muzeji služili su za očuvanje narativa o genocidu u Drugom svjetskom ratu i reafirmaciju državnosti RSK. Na primjer, 1994. u Petrinji kulturni centar Vuk Stefanović Karadžić obavijestio je gradsko vijeće da će jedan od najvažnijih događaja biti organiziranje izložbe "Korijeni državnosti RSK" kako bi u gradu bilo nekakvog kulturnog života.⁴⁰ Ranije spomenuti spomenik civilnim žrtvama ustaškog terora u Glini služio je kao podsjetnik lokalnom stanovništvu na navodnu genocidnu prirodu svih Hrvata, što je također bila jedna od ideja koja je prožimala diskurs gradskih političara. U jednom izvještaju o radu gradskog vijeća u Glini predsjednik vijeća dodao je i svoje tumačenje sukoba:

Od samog početka sam bio uvjeren u snagu ustaškog pokreta u Hrvatskoj i izvan jugoslavenskih granica, programa ustaškog pokreta u Hrvatskoj i izvan jugoslavenskih granica, programa Vatikana i njemačkog bloka, i predanosti, do posljednjeg atoma snage, skoro svakog Hrvata da se definitivno uništi pravoslavna vjera i pravoslavni Srbi (*Republika Hrvatska...* 4, 2009: 322).

Komemoracija Dana ustanka 27. srpnja 1941. u Srbu, iznimno važnog praznika u socijalističkoj Hrvatskoj, gdje je ujedno osnovana i Srpska skupština 1990., pala je tijekom 1990-ih u potpuni zaborav. Zbog disfunkcionalne prirode krajinske paradržave te dominantnih pročetničkih (i antipartizanskih) narativa tijekom ratnih godina, od 1991. do 1995. nisu se održavale komemoracije.⁴¹ No hrvatska vlada nastojala je izbrisati 27. srpnja iz komemorativnog kalendara iz drugog razloga, donijevši odluku da se službeno obilježavanje tog antifašističkog praznika prebaci na 22. lipnja. Odluka nije bila samo politički motivirana, već se time nastojalo i odati priznanje hrvatskim partizanima u Sisku koji su oformili oružanu jedinicu nakon što su saznali za Hitlerovu invaziju na Sovjetski Savez. Jedne zagrebačke novine objavile su 1991. da promjena datuma "nije samo otplaćivanje duga povijesnoj istini, već predstavlja i značajno oslobođenje Hrvatske od duhovne, kulturne i političke potlačenosti koju je tolerirala preko sedamdeset godina".⁴²

Jednako kao i u područjima kojima je još uvijek upravljao Zagreb, vlasti RSK brisale su iz komemorativnog kalendara one praznike koji se više nisu uklapali u nacionalističke interpretacije prošlosti i tako postavljale ideološki temelj državo-

⁴⁰ AS, Skupština Opštine Petrinja, kutija 17, br. 16-94, "Najava kulturnih događanja u opštini Petrinja", 15. ožujka 1994.

⁴¹ Intervju s Draganom Rodićem i Nikolom Čankom u Srbu u Hrvatskoj, 25. studenoga 2009.

⁴² *Večernji list*, 27. travnja 1991., str. 12.

tvornim projektima koji su dominirali političkom scenom. Za svaku novu neovisnu državu bivše Jugoslavije od posebne je važnosti bio datum kojim se obilježava osnutak države. Tako Hrvatska i Slovenija slave dva dana neovisnosti – obje države dijele 25. lipnja kao Dan državnosti, no hrvatski službeni Dan neovisnosti obilježava se 8. listopada, a Slovenija svoj Dan neovisnosti i jedinstva slavi 26. prosinca. Srbija je za svoj Dan državnosti odabrala 15. veljače (dan koji se povezuje s Prvim srpskim ustankom 1804.), nakon što se mirno razila s Crnom Gorom 2006. godine. RSK odabrala je 19. prosinca (dan kada je 1991. proglašena) kao centralni događaj koji slavi, mada je, sudeći prema vojnoj dokumentaciji pobunjenih Srba, ta obljetnica češće bila povod za dodatni oprez u slučaju napada Hrvatske vojske nego za slavlje.⁴³ Vlada RSK također je objavila da je rat službeno počeo 17. kolovoza 1990.⁴⁴ Usporedbe radi, Hrvatska ne obilježava posebni datum koji se smatra početkom rata iako se na obljetnicu smrti policajca Josipa Jovića (takozvani Krvavi Uskrs na Plitvicama 1991.) službeno komemoriraju prve žrtve rata.⁴⁵

7. Zaključak

U političkom i kulturnom vakuumu koji je nastao nakon raspada Jugoslavije krajinski Srbi koji su se pobunili protiv hrvatske države stvorili su novu kulturu sjećanja koja se fokusirala na odabrane traumatične trenutke iz nedavne prošlosti i koja je isključivala suživot sa svim ostalim etničkim skupinama. Tragedija Drugog svjetskog rata zaslužuje biti upamćena, ali ona ne može služiti kao temelj održive budućnosti u regiji. Svi narodi bivše Jugoslavije doživjeli su povijesne traume, često stradavajući od ruke svojih susjeda. Ali uvijek je bilo primjera suradnje, čak i u najmračnijim trenucima masovnog nasilja. I ustaše i četnici bili su etnički isključiva, netrpeljiva i šovinistička rješenja jugoslavenskog nacionalnog pitanja, što je vodilo u naizgled beskonačan ciklus ubijanja i osvete.

Partizanski pokret, koji je također bio odgovoran i za ratne zločine i za nemilosrdno razračunavanje s ideološkim neprijateljima, ipak se temeljio na multietničkoj suradnji i otporu fašizmu. SFRJ je desetljećima manipulirala partizanskim narati-

⁴³ HMDCDR, Glavni štab SVK, kutija 7, br. 3-503/858, 17. prosinca 1994.

⁴⁴ HMDCDR, Vlada RSK, kutija 9, br. 04-3-270/93, 28. srpnja 1992.

⁴⁵ Mit o Josipu Joviću, prvoj žrtvi hrvatskog rata za neovisnost, formiran je gotovo odmah po samom incidentu, nakon što se oko 100 tisuća ljudi okupilo na pogrebu u njegovom rodnom mjestu (*Večernji list*, 4. travnja 1991., str. 5). No prva osoba koja je ubijena u hrvatskoj uniformi zapravo je bio Goran Alavanja, etnički Srbin kojeg su ustrijelili krajinski pobunjenici u studenom 1990. dok je bio na dužnosti kao policajac. Ipak, mučenik srpske etničke pripadnosti nije se tako lako uklapao u hrvatski državotvorni narativ kao hrvatski mučenik te država i dalje komemorira Jovićevu smrt, a ignorira Alavanjinu (*Novosti*, 3. rujna 2010., <www.snv.hr/tjednik-novosti/559/zatajena-zrtva-gorana-alavanja>, posjet 15. travnja 2011.).

vom u nastojanju da legitimizira nedemokratski politički sustav, te stoga nije ni čudno što je tijekom tranzicije iz komunističke vladavine vladao otpor prema pogledu na prošlost kakav je imao bivši režim. Problem je bio u tome što su revizionističke povijesti u svim državama nasljednicama bivše Jugoslavije konstruirale narative koji su ideološki bili isti kao i oni komunistički, samo s primjesom nacionalizma. Povijest se ponovo upotrebljavala isključivo za trenutačne političke ciljeve. Štoviše, interpretacija prošlosti u komunističko doba sa svojom dijametralno suprotnom klasifikacijom otpora i kolaboracije, odnosno antifašizma i fašizma, zamijenjena je novim diskursom žrtve i agresora koji se nastavlja do danas i tjera sve sudionike u jugoslavenskom sukobu da preuzmu ulogu najveće žrtve jer jedina je alternativa, ako je suditi prema dominantnom javnom diskursu, uloga agresora. Postkomunistička komemorativna kultura, način na koji mediji prikazuju povijesne događaje, povijesni udžbenici te debate o Međunarodnom kaznenom sudu za bivšu Jugoslaviju oslikavaju upravo takav ograničeni interpretativni model tumačenja rata iz 1990-ih (u kojem je svaka strana samo žrtva ili samo agresor).

Legitimni društveno-ekonomski problemi Srba u Hrvatskoj i nerazriješena pitanja iz Drugog svjetskog rata svakako su zaslužili pažnju u razdoblju kada je SFRJ bila suočena s iscrpljujućom ekonomskom krizom i tranzicijom prema demokraciji. No umjesto da krenu putem dijaloga i kompromisa, krajinski Srbi, uhvaćeni u klopku morbidnih narativa prošlosti i odbijajući bilo kakvu solidarnost s Hrvatima, slijedili su političke opcije koje su rezultirale strašnim krvavim ratom protiv Hrvatske te konačnim bijegom preko 150 tisuća hrvatskih Srba nakon sloma RSK.

S engleskog prevela
Marina Čižmešija-Williams

LITERATURA

- Assmann, Jan. 1995. *Collective Memory and Cultural Identity. New German Critique*, 65: 125-133.
- Barić, Nikica. 2005. *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990–1995*. Zagreb: Golden Marketing.
- Barić, Nikica. 2006. *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990–1995*, u: Dražen Budiša (ur.): *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bilandžić, Dušan. 2006. *Povijest izbliza: Memoarski zapisi, 1945–2005*. Zagreb: Prometej.
- Caspersen, Nina. 2010. *Contested Nationalism: Serb Elite Rivalry in Croatia and Bosnia in the 1990s*. New York: Berghahn Books.

- Cohen, Lenard i Jasna Dragović-Soso. 2008. *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. West Lafayette, Ind.: Purdue University Press.
- Connerton, Paul. 1989. *How Societies Remember*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Djilas, Aleksa. 1991. *The Contested Country: Yugoslav Unity and Communist Revolution, 1919 – 1953*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Elder, Charles D. i Roger W. Cobb. 1983. *The Political Use of Symbols*. New York: Longman.
- Grahek Ravančić, Martina. 2009. *Bleiburg i križni put 1945*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Grakalić, Marijan. 1990. *Hrvatski grb: Grbovi hrvatskih zemalja*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Hanson, Stephen. 1997. *Time and Revolution: Marxism and the Design of Soviet Institutions*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Hartmann, Florence. 2002. *Milošević: Dijagonala luđaka*. Prev. Hvalenka Carrara d'Angely. Rijeka: Adamić.
- Hockenos, Paul. 2003. *Homeland Calling: Exile Patriotism and the Balkan Wars*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Hrženjak, Juraj. 2002. *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj, 1990–2000*. Zagreb: Savez antifašističkih boraca Hrvatske.
- Jambrešić-Kirin, Renata. 2006. Politička sjećanja na Drugi svjetski rat u doba medijske reprodukcije socijalističke kulture, u: Lada Čale Feldman i Ines Prica (ur.): *Devijacije i promašaji: Etnografija domaćeg socijalizma*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku: 149-177.
- Jarčević, Slobodan. 2005. *Republika Srpska Krajina: državna dokumenta*. Beograd: Kosmos.
- Jovanić, Đoko. 1963. Ustanak u južnoj Lici 1941. godine, u: Đoko Jovanić (ur.): *Lika u NOB 1941*. Beograd: Vojno delo.
- Jović, Dejan. 2009. *Yugoslavia: The State that Withered Away*. West Lafayette, Ind.: Purdue University Press.
- Kertzer, David I. 1988. *Ritual, Politics, and Power*. New Haven: Yale University Press.
- Kuljić, Todor. 2006. *Kultura sećanja*. Beograd: Čigoja štampa.
- Milardović, Anđelko, ur. 1997. *Političke stranke u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Pan Liber.
- Ozouf, Mona. 1988. *Festivals and the French Revolution*. Cambridge: Harvard University Press.

- Pauković, Davor, ur. 2005. *Uspon i pad Republike Srpske Krajine*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja.
- Pauković, Davor. 2008. Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. u svjetlu hrvatskog i srpskog novinstva. *Časopis za suvremenu povijest*, 40 (1): 13-30.
- Pavlaković, Vjeran. 2008. Red Stars, Black Shirts: Symbols, Commemorations, and Contested Histories of World War Two in Croatia. *National Council for Eurasian and East European Research*, radni članak. <www.ucis.pitt.edu/nceer/2008_822-16h_Pavlakovic.pdf>.
- Payne, Stanley G. 1995. *A History of Fascism, 1914–45*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Ramet, Sabrina P. 2006. *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918–2005*. Washington, DC i Bloomington: Woodrow Wilson Center Press i Indiana University Press.
- Ramet, Sabrina P., ur. 2009. *Nezavisna Država Hrvatska*. Zagreb: Alinea.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995*, 4. 2009. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990–1995*, 7. 2009. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- Senjković, Reana. 1995. The Use, Interpretation, and Symbolization of the National. *Ethnologia Europaea*, 25 (1): 69-79.
- Silber, Laura i Alan Little. 1995. *Yugoslavia: Death of a Nation*. London: Penguin.
- Tanner, Marcus. 1997. *Croatia: A Nation Forged in War*. New Haven: Yale University Press.
- Thomson, Mark. 1994. *Forging War: The Media in Serbia, Croatia, and Bosnia-Herzegovina*. Avon: Bath Press.
- Tomasevich, Jozo. 1975. *The Chetniks*. Stanford: Stanford University Press.
- Verdery, Katherine. 1999. *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*. New York: Columbia University Press.
- Von Geldern, James. 1993. *Bolshevik Festivals, 1917–1920*. Berkeley i Los Angeles: University of California Press.
- Žunec, Ozren. 2007. *Goli život: Socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*. Zagreb: Demetra.

Vjeran Pavlaković

SYMBOLS AND CULTURE OF MEMORY
IN THE REPUBLIC OF SRPSKA KRAJINA

Summary

Although in recent years a new generation of scholars have analyzed the transformation of memory politics, the use of controversial symbols from the Second World War, and the rehabilitation of collaborationists in Croatia since 1990, these processes in the Republic of Srpska Krajina (RSK) have received little attention. The rebel Croatian Serb leaders of this parastate, carved out of Croatian territory during the breakup of Yugoslavia, justified their rejection of the democratically elected government in Zagreb by claiming that Franjo Tuđman's administration had abandoned the antifascist legacy of the Partisans, which they alleged was the beginning of a new genocide against Serbs. However, this article, based on captured RSK documents, fieldwork, materials collected by the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, and interviews with individuals who had lived in the RSK, shows that the rebel Croatian Serb leadership had also abandoned the Partisan narrative during its short-lived existence. The RSK's new politics of memory resulted in the destruction of monuments that reflected Serb-Croat cooperation, the transformation of public space, and the introduction of symbols that likewise rejected the antifascist legacy. The decision by the Krajina Serb leaders to base their political goals on a chauvinist and extremist interpretation of the past, which excluded the possibility of co-existing with other national groups, ended tragically for both Serbs and Croats living on the territory of the RSK.

Keywords: Croatia, Republic of Srpska Krajina, Political Symbols, Culture of Memory, Second World War

Kontakt: **Vjeran Pavlaković**, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, 51 000 Rijeka. E-mail: vpavlakovic@ffri.hr